

Argejő Éva

Az állambiztonsági tekintet legendája*

„Az Államvédelmi Hatóság azért van, hogy a rosszat lássa meg az emberekben. A jót meglátni nem az ő dolga.”

Farkas Mihály

A hatalmi pozícióban lévők mindig uralják az információk feletti rendelkezést is. Stratégiai céljuk, hogy „szuperinformáltságra” tegyenek szert, megvalósítva ezzel a társadalom politikai, gazdasági, kulturális és információs struktúrái feletti folyamatos ellenőrzést. A konspiratív módon működő politikai rendőrség leplezett intézményi háttérrel, titkos állománnyal, operatív módszerekkel és a hatalom fegyvelmező technikáival mindig is kiemelkedően fontos szerepet szánt a mindenkor ellenség „szemmel tartásának”, ezzel biztosítva a hatalom fennmaradását.

A politika világa a mindennapok történelmeként is felfogható, hiszen a hajdanvolt jelen eseményei a jövő történelmi tényeivé válnak. Tanulmányomban a korabeli állambiztonsági tankönyvek¹ és oktatófilmek² segítségével azt

* A tanulmány a Nemzeti Kulturális Alap alkotói pályázata támogatásával készült.

¹ Állambiztonsági oktatókönyvek: 1945–1948 között a politikai rendőrség újonnan toborzott állománya rövid tanfolyamokon szerezte meg szakismeretét, 1949-től pedig a kétéves Dzerzsinszkij Tiszti Iskola tanfolyamán készítették fel őket a munkájukra már tantárgyfelosztású képzés keretében, de leginkább még az idősebb kollégák tapasztalatátadásának módszerével. Az ÁVH önálló főhatósággá alakulásával (1950. január 1.) vált szükségessé a szervezet saját tananyagra épülő iskolarendszerének kiépítése. E korai időszakban a képzés tananyagát egyfelől szovjet oktatókönyvek fordításából biztosították, másfelől hazai szakemberekkel, és a BM alkalmazásában álló, tiszti rangfokozatú pszichológusgárdájukkal írták. 1957-ben felállították a Tanulmányi és Módszertani Osztályt, amely az operatív munka módszereiről a képzésben használatos tananyagot biztosította. Ekkortól kezdték – az állambiztonsági tematika széles skáláján – előállítani az iskolai jellegű képzés tananyagaként használt oktatókönyveket és oktatófilmeket magyar szakemberek. A nagyszámú oktatókönyv mellett 1960–62 között a Kriminálisztikai Sorozat 21 füzeté is megjelent, amit szintén használtak az oktatás során. Mindezek természetesen csak szigorúan belső használatra készültek. Az 1971 szeptemberében induló Rendőrtiszti Főiskola állambiztonsági és bűnügyi szakára a felsőfokú képzés igényeinek megfelelő, modern szemléletű oktatókönyveket kellett előállítani, mely igény tovább növelte az ilyen típusú tankönyvek számát. Később ezekből az oktatókönyvekből tanítottak, jórészt még az 1970–80-as években is. Az állambiztonsági figyelést egyrészt tantervszerűen, vetített filmanyaggal gazdagítva, elméletként tanították (a figyelés típusai, módja, veszélyei stb.), másrészt pedig – a fokozatosság elvét betartva – már gyakorlott kollégák mellé beosztva „élesben”.

² Az állambiztonsági oktatófilmek három nagy csoportra oszthatók. Az első csoportba tartozóknak didaktikus módszerrel, tematikusan feldolgoznak egy-egy elsajátítandó tananyagot (ügynök beszerzése, titkos figyelés, titkos lakásellenőrzés, titkos őrizetbe vétel stb.). A második csoportba tartozó filmekkel egy-egy korabeli megtörtént esemény (híres kémkedési ügy, ismerté

vizsgálom, hogy az „állambiztonsági tekintet” által fixírozott életvilágban a politikai rendőrség milyen módszerrel gyűjtött információt, s e speciális nézőpontot képviselők miként látták azt, amit néztek: a társadalom történései milyen fénytörésben jelentek meg számukra e sajátos aspektusból? Az érdekelt, hogy képzésük során hogyan tanították meg a hivatásos figyelőket és a beszervezett ügynököket e sajátos „tekintetre”, s annak elrejtésére, az álcázásra és a színlelésre.

A gyakorlati valóság, a tapasztalati világ megértését a szociális reprezentációk³ szolgálják. Az egyének és csoportok a kommunikáció folyamatában alkotják meg a reprezentációkat, amelyek konvencionalizálják a tapasztalatot, meghatározzák a gondolkodás módját, és viszonyrendszerbe helyezik a közös életvilág szereplőit. E szociális tér sajátos reprezentációjaként az *állambiztonság–ellenség* szereppárost mentális mechanizmusai emelik ki az ösztudásból, egymás kontextusába helyezik, s az így keletkezett dinamikus struktúra az, amely hat az adott szituációban uralkodó viszonyokra és viselkedésformákra. A szociális reprezentáció tehát az egyén szociális térben való tájékozódását elősegítő értékek és tevékenységek rendszere, melyek létrejöttének motivációjára ismert francia kutatója, Serge Moskovici három hipotézist hoz fel.⁴ Témánk szempontjából az *egyensúly hiányának hipotézise* szolgálhat legfőbb magyarázóelvként, nevezetesen az a feltevése, hogy minden ideológia és világmagyarázat azért születik, hogy megoldhassuk a társadalmi beilleszkedés hiányából vagy kudarcából származó feszültségeket. A mindenkori hatalom megbízásából, az állambiztonsági szervek egyik legfőbb törekvése a társadalom transzparenssé tételével és az ellenségtípusok kategorizálásával a deviánsok kiszűrése és a stabilitás helyreállítása. Moskovici *kontroll hipotézise* szerint adott „csoportok ezért hoznak létre reprezentációkat, hogy megszűrjék a környezetből származó információkat, és így kontrollálják az egyéni viselkedést. A gondolat és a valóság szerkezetének egyfajta manipulációjaként működnek tehát, a „viselkedés”-kontroll és a propaganda módszereihez hasonlóan, amelyek tárgyukkal szemben mindig kényszert alkalmaznak.”⁵ Míg a *kívánatosság hipotézise* kimondja, hogy az egyének és csoportok olyan képzeteket igyekeznek létrehozni, amelyek kifejezik vagy elrejtik szándékaikat. Állambiztonsági kontextusban a figyelő–figyelt szereppáros tagjai ezért is alkalmazzák az álcázás és a rejtőzködés kimeríthetetlen eszköztárát. Moskovici felfogásában a szociális reprezentációnak további célja, hogy az ismeretlent ismerőssé tegye. „Amikor az ismeretlen a másság, a »nem egészen olyan, mint kéne« formájá-

vált diverzió, röpcédulázás stb.) bemutatása kapcsán, dokumentumfilm-részletekkel gazdagon illusztrálva körbejárnak és tananyagszerűen feldolgoznak egy-egy állambiztonsági feladatkört (kémkedés leleplezése, diverzió felszámolása). A filmek harmadik csoportja didaktikus célzatú állambiztonsági játékfilm, a korszak ismert színészeinek szereplésével, szigorúan belső használatra. Ez utóbbiakkal jelen tanulmányomban nem foglalkoztam. Valamennyi film a Belügyminisztérium saját filmstúdiójában készült, amelyeket a Történelmi Hivatal 2001-ben videomásolatként megvásárolt. A tanulmányhoz felhasznált filmeket a forrásjegyzékben sorolom fel.

3 Moscovici 2003: 227.

4 Moscovici 2003: 234.

5 Moscovici 2003: 235.

ban kerül elénk, ösztönösen elutasítjuk, hiszen a megszokott rendet fenyegeti.”⁶ A reprezentáció során az állambiztonsági szervek „tekintetük” tematizálásával a világot zavaró, fenyegető jelenséget távolból közelbe helyezik, pozicionálják, így keresve azt a vonását, amely eltér a „normálistól”. Az ismeretlen ideákat lehorgonyozva saját kontextusukba vonják az addig ismeretlen. Ezzel az eljárással összehasonlíthatóvá és interpretálhatóvá teszik az idegen és izgató jelenségeket, amelytől azok értelmezhetővé és „diverzans”, „felforgató”, „hazaáruló” s egyéb megbélyegző kategóriákba sorolhatókká válnak. Míg lehorgonyzással „konvertálják” az ismeretlen, tárgyiasítással az absztrakt jelenséget konkrétá alakítják, nevesítik és kategorizálják, így válik „a nép ellensége” fogalomból konkrét állambiztonsági eset, amely az ismeretlen jelenséget valóság tartalommal telíti meg. Ez a társadalmi valóság attól különös, hogy a csoportban mindenki által osztott, más csoportokétól eltérő tartalmú, és hagyományok tartják fenn. A szociális reprezentációk további fontos jellemzője, hogy leképezik annak a csoportnak történeti, kulturális és makroszociális rendszerét, amelyben a jelenségek előfordulnak. Kollektív jelenség, ami nap mint nap újrakonstruálódik a tevékenységekben és feladatokban, a kommunikáció során a személyek között. Derrida állítását, miszerint „a reprezentatív gondolkodás megelőzi és irányítja a kommunikációt, amely közvetíti az „ideát”, a jelölő tartalmat, Moscovici is megerősíti, s példaként arra, hogy a szociális gondolkodás megelőlegez ítéleteket is, a koncepciók perекet körülvevő gyanakvós légkörét hozza fel.⁷

A MÁSIK TEKINTETE SZABADSÁGOM HATÁRA?

„A figyelt személy pszichikumának, külső megjelenésének rögzítéséhez mindenkéltől a látásra, a szem, a tekintet aktív tevékenységére van szükség.”⁸ A tekintet nem pusztán látványként rögzít valamit, a társadalom nagy terepasztalán folytatott „megfigyelés konkrét észlelés, ezáltal tényfeltárási módszer [...], segítségével számos olyan dolgról is információt nyerhetünk, amelyek a megfigyelt és más embereknél is természetesennek tűnnek, vagy teljesen rejtettnek látszanak.”⁹ A figyelés célja tehát az elrejtettség feltárása, amely során a tekintet a lét láthatatlan aspektusaira koncentrál. Sartre-t idézve: „...látom magamat, mert valaki lát”¹⁰, vagy Lacan parafrázálva, aki szerint a másiktól is függ saját énünk létrehozása, mert „létezni” valójában annyit tesz, mint „látva lenni”,¹¹ – mondhatjuk mi is, hogy „ellenségként” létezni annyit tesz, mint a politikai rendőrség által „látva lenni”. Egy korabeli állambiztonsági

⁶ Moscovici 2003: 237.

⁷ Moscovici 2003: 305.

⁸ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 27.

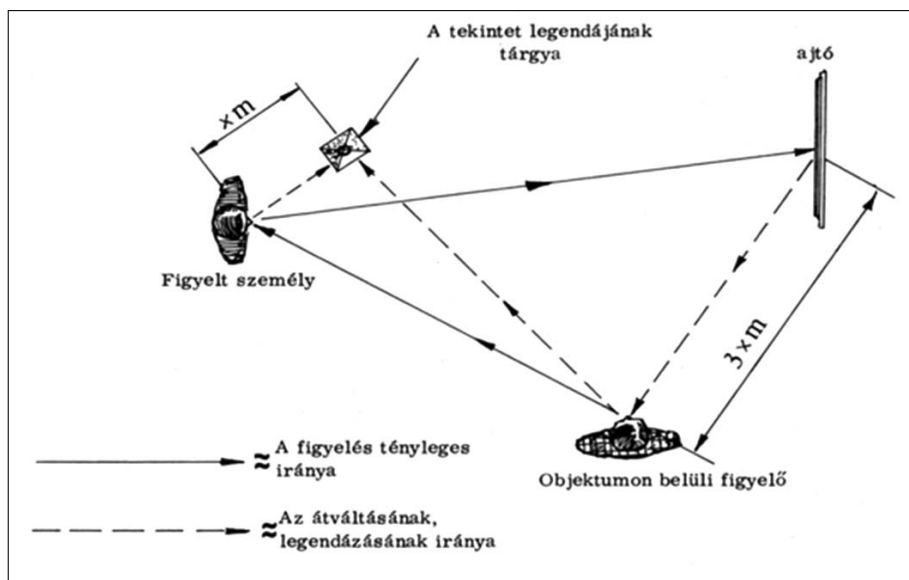
⁹ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 10.

¹⁰ Sartre 2006: 322.

¹¹ Lacan 1978: 83.

oktatókönyv ábrája érzékletesen szemlélteti az „állambiztonsági tekintet” által figyelt személy és a figyelő között létrejövő kapcsolat tipikus működését:

1. ábra

Forrás: *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései*, 87.

A képen két ember „itt és most” helyzetbe ágyazott interszubjektív viszonya tárul fel a maga hétköznapi valóságában. A figyelő feladata olyan szituációk sorozatában aktualizálódik, amely helyzetet a szimultaneitás határoz meg, azaz – miként azt Sartre a tekintetet elemző tanulmányában¹² kifejti – „*a világ a figyelő és a figyelt számára egyszerre van jelen*”. Az azonos időbeliesülés során az objektumon belüli figyelő másfelé nézve szemmel tartja (de nem nézi!) a figyelt személyt, aki úgy vesz részt ebben a szituációban, hogy látszólag nem vesz róla tudomást, amit másfelé irányuló tekintetének iránya is elárul. A figyelőnek totálisan szemmel kell tartania a terepet, mert minden apró jel, elmozdulás jelentőséggel bírhat. Mivel az észlelés mindig egyedi – ahogy Sartre mondja: „*soha nem a szemek néznek engem, hanem a másik, mint szubjektum*”¹³ – és szociális reprezentációként behatárolt, a látvány a hatalmi viszonyok által is előzetesen kialakított lesz. Ilyen értelemben tehát nem beszélhetünk a figyelő tekintet ártatlanságáról. Az „állambiztonsági tekintet” leplezettségét a tekintet legendájának tárgya biztosítja, így a figyelés valódi célja és tényleges iránya titkos nézőpontból, de a totális látványon belül marad. A legtöbb dekonspiráció éppen abból adódik, hogy a figyelő a figyelt személy szeméből

¹² Sartre 2006: 329.

¹³ Sartre 2006: 340.

szeretne olvasni, minek következtében, ha nem elég óvatos, tekintete találkozik a másik tekintetével, ami a dekonspiráció egyik legbiztosabb jele. Ezért bír jelentőséggel a tekintet legendázása, azaz alibiből valami másnak a nézése. A tekintetről elmélkedő Merleau-Ponty, és Sartre meglátása szerint is a más általi „szemmel tartás” tárgyá tesz, eltárgyasít. Mivel az ember, de némely állat is, képes nagyobb távolságból is érzékelni a feléje irányuló tekintetet, hiába tesz úgy a figyelt személy, mintha mit sem érezne. „A másik tekintetének hatására a szituáció megvonja magát tőlem, [...] már nem vagyok ura a helyzetnek.”¹⁴ – mondja Sartre a helyzetre. Esetünkben a konkrét megfigyelési céllal rendelkező figyelő a helyzet ura, akinek a figyelt személy ily módon csak kiszolgáltatottja lehet: „A másik tekintetének hatására látom, ahogy feloldodom a világ közegében, mint veszélyben lévő, mint helyrehozhatatlan lét”.¹⁵ Sartre szerint a „másik által látottnak lenni” helyzetben működik a látó és látott között valami „megfoghatatlan”, titokzatos hatóerő, amelynek eredményeként az adott szociális térben a látott személy látványként társadalmilag elfogadottá, vagy éppen elutasítottá is válhat. Bár Foucault Jeremy Bentham Panoptikonját elemezve arra a megállapításra jut, hogy a hatalomnak láthatónak és ellenőrizhetetlennek kell lennie: „Láthatónak, hogy a látottak szüntelenül azt érzékeljék, hogy kémlelik őket. Ellenőrizhetetlennek, mert akit néznek, annak soha nem szabad tudnia, hogy épp abban a pillanatban nézik-e, de biztosnak kell lennie abban, hogy bármikor nézhető.”¹⁶ – valójában a hatalom sajátossága, hogy láthatatlanként is képes látóként működni.

TITKOSSZOLGÁLATOK HÁLÓJÁBAN

Az állambiztonsági munka titkos és nyílt nyomozati intézkedések összehangolt és célratörő végrehajtásából, az ebből nyert adatok és információk ellenőrzéséből, értékeléséből, valamint azok felhasználásából álló folyamat. Az állambiztonsági szervek működése kétrétegű titokként értelmezhető: felépítésük, állományuk, működésük, módszereik belső titokként, az általuk megszerzett és felhasznált értesülések külső titokként.¹⁷ Szervezési elveivel totálisan lefedték a társadalom egészét. A *területi elv* alkalmazása esetén a földrajzi és a közigazgatási adottságokhoz igazodtak, a *vonalas elv* érvényesülésekor az állambiztonsági munkát ellenséges irányzatokkal és a hozzájuk kötődő személyekkel szemben szervezték meg, *objektumi elv* alkalmazásával pedig államigazgatási, gazdasági vagy kulturális célobjektumokban előforduló állam elleni bűncselekmények elhárításával foglalkozott. Munkájuk során a mindenkori ellenségkép tematizálta az „állambiztonsági tekintetet”. A feladatok konspirált végrehajtását lehetővé tevő titkos nyomozati (operatív) eszközök a következők voltak: a *hálózat*, az állambizton-

¹⁴ Sartre 2006: 327.

¹⁵ Sartre 2006: 331.

¹⁶ Foucault 1990: 275.

¹⁷ Révész 2005: 3.

sági szervek civil titkos segítőtársainak összessége. Az állambiztonsági szervek érdeklődési körébe került személyek életkörülményeire, politikai magatartására, személyi tulajdonságaira vonatkozó *külső figyelést, környezettanulmányozást*, valamint *operatív akciókat* hivatásos állambiztonsági tisztek és hírszerzők végeztek – ha a helyzet úgy kívánta – *operatív technikai eszközök* bevetésével. A lakosság magánlevelezésének átfogó ellenőrzése egy speciális, *postai küldemények ellenőrzésére* létrehozott részleg feladata volt. Végül az összehangolt állambiztonsági munka eredményét *operatív és hálózati nyilvántartás* rögzítette.

Operatív figyeléssel tényeket, eseményeket, személyi kapcsolatokat, cselekményeket tártak fel, és a külső megnyilvánulások, jelenségek közötti összefüggéseket igyekeztek megállapítani. Az operatív figyelés jellege szerint lehetett *tanulmányozó figyelés*, amelynek során a célszemély életvitelét, szokásait, személyes tulajdonságait derítették fel. *Koncentrált figyelés* esetén konkrét, jól körülhatárolt dologra fókuszáltak rövidebb-hosszabb ideig, míg *komplex figyelést* a tanulmányozó és a koncentrált figyelés kombinációjaként alkalmazták. A figyelés típusai közül a *mozgó figyelés* lehetett gyalogos, amelynek lánc alakú követéses változatában a célszemély mögött haladtak, párhuzamos követés esetén a járda túloldaláról követték, míg előlről követés esetében a szembejövők tartották szemmel a megfigyeltet. Az *állófigyelés* lehetett pontfigyelés, azaz a célszemély meghatározott helyről való figyelése, területfogású figyelés, amikor a megfigyelt személy lehetséges útvonalának elágazásainál figyelők helyezkedtek el, vagy területbiztosítási figyelés, amikor a figyelők előre „elfoglalták a helyüket”, ahová a célszemély érkezését várták.

Környezettanulmány esetében hivatásos nyomozók legenda alkalmazásával gyűjtöttek információt, titokban tartva az adatgyűjtés valódi célját, és az ellenőrzés alá vont személyét.

A **titkos operatív technikai rendszabályok** a következők voltak: belföldi és nemzetközi telefonbeszélgetések lehallgatása, titkos szobalehallgatás, rejtett fényképezés és a titkos behatoláshoz zárnyitás.

Az **operáció** titkos nyomozati eszközként, az állambiztonsági operatív munka során alkalmazott kényszerintézkedések titkos vagy leplezett módon történő végrehajtását jelenti. Az operációk során az állambiztonsági szervek egyaránt felhasználhattak nyílt, leplezett és titkos operatív eszközöket. Az operáció ismeretebb fajtái voltak: a *titkos őrizetbe vétel* során az ellenséges tevékenység elkövetésével gyanúsított állampolgárt megfosztották szabadságától úgy, hogy arról a környezete nem szerezhetett tudomást. A *lakászárral* azt biztosították, hogy egy meghatározott lakásba érkezők személyazonosságát megállapítsák, és a keresett személyt őrizetbe vegyék. A *ruházat titkos átvizsgálása* során a gyanúsított személy ruházatát, és az abban található tárgyakat konspiráltan átvizsgálták. A *személymotozás* az állampolgár ruházatának, testi tárgyainak nyílt átvizsgálását jelentette. *Razzián* az állampolgárok személyi okmányainak ellenőrzése során körözött személyek után kutattak, míg a *kutatás* során a gyanúsított személy lakását, járművét, munkahelyét, szállodai szobáját, csomagjait konspiráltan átvizsgálták.

Az **operatív módszerek** az állambiztonsági szervek olyan titkosan, leplezetten vagy nyíltan végrehajtott tervszerű intézkedései voltak, amelyek során az operatív feladatok megoldásához szükséges információk, adatok és anyagok birtokába jutottak. Ilyennek számított a *hálózati felderítés*, melynek alkalmazása során összehangolt feladategyüttessel irányították a hálózat tagjait az állam elleni bűncselekmények felderítésére, megakadályozására vagy korlátozására. Ebben nyújtottak segítséget az *azonosítási eljárások*: a személyazonosítás, a tárgy és eszköz-azonosítások, a nyomazonosítás különböző fajtái, és az operatív meghallgatások.

Foucault felfogásában minden, a világról szerezhető tapasztalat egy egységes, és minden értelmezői közbeszólást megelőzően kialakult episztemikus mezőbe ágyazott. Esetünkben az a kérdés, hogy az állambiztonsági munkát vezérlő „állambiztonsági tekintet” milyen típusú *tapasztalatokat* eredményez, ezek milyen tudástérben jelennek meg, s miként válnak társadalmi ténnyé a történések számára?

„A tények nem eleve adott alkotóelemei a világnak, hanem mesterségesen előidézett képződmények: csak olyan megfigyelőnek van módja kideríteni, megragadni, megállapítani őket, aki eleve meghatározott nézőpontból tekint rájuk, és ezért tudja, mi az, amitől elvonatkozathat. Ámde a tapasztalat ritkán kínál ilyen nézőpontot. Leginkább talán akkor, amikor előre eltökélt próbálkozás jellegét ölti”.¹⁸

Az állambiztonsági munkában az eltökélt próbálkozást három dolog határozta meg: a tapasztalatszerzés célja, nézőpontja és a figyelők személye.

Foucault leírja a Panopticonról, hogy a centrális helyről figyelő tekintet pásztázásának *célja* nem más, mint a totális hatalmi kontroll fenntartása. A társadalom kémlelésére alkalmas virtuális „mindenlátó leshely” *nézőpontjából* folyamatosan tájékozódni lehet a szociális tér egyéni és társas történéseiben, mely tevékenység egyben a határtalan uralom és fennhatóság érzését is biztosítja a fent kémlelők számára. A mindenkori figyelők a „leshely” különböző lét(ra)szintjén állnak, így mindenki mást és mást lát, az eléjük táruló látvány pedig közös életviláguk általuk befogható szelete.

„A szem sokat elárul a jó megfigyelőnek, és ennek megfelelően a tekintetből való olvasást a figyelőknek is fel kell használniuk”¹⁹ – olvashatjuk a korabeli tankönyvben. „A szemnek, a tekintetnek a hírszerzés területén, ezen belül a figyelőmunkában a helyzetek, az emberi viszonylatok megállapításában, a kontaktus megteremtésében, a legendák meggyőző elmondásában, a környezettanulmányozás alkalmával, összességében a munka eredményes végzésében jelentős szerepe van. Ezért megfelelő helyet kell biztosítani ennek mind az önnevelésben, mind a mindennapi gyakorló munkában”.²⁰

¹⁸ Tengelyi 2000: 76.

¹⁹ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 81.

²⁰ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 86.

Mivel a célirányos figyelés tudatos és lényegkiemelő tevékenység, az izolált és szubjektív impressziókat kiküszöbölendő, a figyelőnek előzetesen rendelkeznie kell egy hipotézissel a figyelés céljáról és tárgyáról.

„Valamely figyelt tény, jelenség csak akkor válik adattá, ha az »válaszol«, választ ad valamire nézve²¹ – olvasható az oktatókönyvben. – A megfigyelés az adatgyűjtés és a ténymegállapítás egységeként értelmezhető. Ez a két nagy pólus az egész megfigyelési tevékenység során dialektikusan érvényesül. Amikor a figyelő a bizalmas nyomozás alatt álló személyt megfigyeli, akkor adatokat gyűjt annak tevékenységéről, de ezeket az adatokat mindig megfelelő kategorizálás, csoportosítás alapján egy úgynevezett »diagnózisban« egyesíti. Ez az utóbbi »diagnózis« viszont adattá válik abban az operatív adatkomplexumban, amelybe a megfigyelt személy beletartozik²².”

AZ ELLENSÉG TANULMÁNYOZÁSA

Mivel a lehetséges nézőpontot mindig a *figyelő* pozíciója határozza meg, lényeges, hogy kikből állt az állampolgároknak azon speciális köre, akik „állambiztonsági tekintettel” vizslatták a társadalom történéseit. A rendszert működtető információs bázist a formális és informális struktúrák együttese biztosította, az állambiztonsági szervezet nyílt és titkos állományú hivatásos nyomozóinak és beszerezett ügynökeinek összmunkája eredményeként. A hivatásosok speciális módokon épültek be a hétköznapi életvilágba: a nyílt állomány nyomozóinak egy része feladatukat nem titkolva, egyenruhás szolgálatot teljesített, más részük civil ruhás figyelőként működött. Figyelemre méltó tény, hogy a magyar politikai rendőrség főként férfiakat szervezett be, ily módon az általuk közvetített valóságkép egyfajta férfitekintetű világ tükrévé is szolgált.

„A külső (operatív) figyelés olyan összetett munkafolyamat, amelynek megoldásával mindig tényeket, eseményeket, személyi kapcsolatokat, cselekményeket, megnyilvánulásokat kívánunk feltárni, és a külső megnyilvánulások, jelenségek között összefüggéseket igyekszünk megállapítani.”²³ Tankönyvek és oktatófilmek tanúsága szerint a hivatásos figyelők és hírszerzők szakértelme és lényeges emberi tulajdonságai a tapasztalat és az intuitív megérzések helyes arányából, valamint a munkájuk során kialakított készségekből állt össze. Emellett nem elhanyagolhatók olyan intellektuális és pszichológiai tényezők sem, mint a jó szerepjátszás, a határozott fellépés, a lényeglátás és az önfegyelem. Megkülönböztethető a szubjektív figyelő, aki az általa megfigyelt jelenségeket elfogultan, érzelmeiktől átitatva képes csak visszaadni, míg az objektív figyelő igyekszik a jelenségeket a valósággal való szoros egységben megérteni. Mivel a figyelésnek mindig

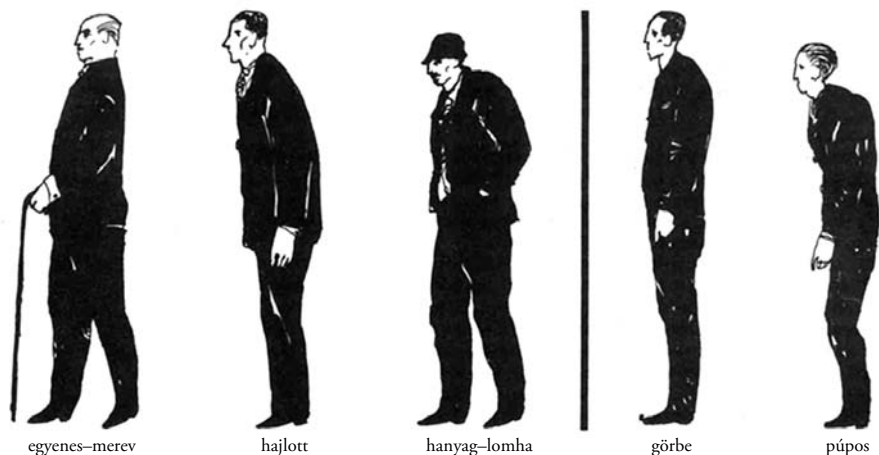
²¹ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 23.

²² *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 11–12.

²³ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 9.

2. ábra

Tesztartás típusok egy korabeli állambiztonsági oktatókönyvben

3. ábra

Járástípusok egy korabeli állambiztonsági oktatókönyvben

Forrás (2-3 ábra): *Személyleírás*, 73.

tervszerűen, szervezeten, módszeresen kell történnie, kiküszöbölendő a szubjektivitás, a véletlenszerűség és a szervezetlenség. A képzésükben kiemelt feladatnak tekintették megszüntetni a figyelőkben a szubjektív vonásokat, és kifejleszteni bennük „az objektivitást az élet különböző tárgyainak és jelenségeinek tükrözése során, amelynek következményeképpen figyelőmunkájuk is mindinkább megbízhatóbbá válik”²⁴ A megfigyelt jelenségek felfogásához és rögzítéséhez való viszonyuk szerint a figyelőknek három típusa rajzolódik ki: a szintetizáló alkat, aki a jelenséget igyekszik egészében megragadni, nem ragadva le a részleteknél. Az analízáló típus ezzel szemben a részletekben mélyül el, míg az állambiztonsági

²⁴ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 10.

munka szempontjából legkedvezőbb szintetikus-analitikus típus ötvözi ezt a két képességet. Mivel az állambiztonsági szituációk homályosságot, kétértelműséget, s ebből következően több lehetséges interpretációt is hordozhatnak: „A figyelő-képességgel rendelkező emberre jellemző, hogy semmi nem kerüli el a figyelmét, mindent a maga idejében észrevesz, és megfelelő következtetéseket von le belőle.”²⁵ A figyelőknek ébereknek kell lenniük, mert ha egy figyelt személy „nagyon természetes” viselkedést tanúsít, az is figyelemre méltó. Amerikai hírszerzők szerint a jó emberismeret az információszerzés sikerének alapja, s ennek értelmében szakembereik képzésében kiemelten fontosnak tekintették az emberi viselkedés megítélésében szerzett jártasságot. Más személyek felfogása részben úgy írható le, mint egy tanult, korlátozott szociális körben használt kódban közvetített üzenet dekódolása.²⁶ Ezt a dekódolórendszert sajátította el a magyar állambiztonsági oktatókönyvek ismeretanyaga is, nevezetesen, hogy a mimika, gesztusok, vagy proxemika viselkedést kifejező eszköztárán túl a járásban, tartásban, ruházatban, jelvények viselésében, díszítésekben megjelenő viselkedésmintázatok funkcionálisan hogyan integrálódnak a többé-kevésbé ritualizált szociális életbe.

Az állambiztonsági oktatókönyv tanúsága szerint a külső megjelenési formák vizuális megfigyelése és rögzítése négy szakaszra osztható:

„Elsőként egy általános benyomás megragadása (testalkat, ruházat), második szakaszban a figyelt személy külső ismertetőjegyeinek, annak részleteinek kiemelése és rögzítése (a személy analízisa). Harmadikként a figyelt személy külső ismertetőjegyeinek funkcionális rögzítése, vagyis kiemelése mindannak, ami tipikus a személyre (szintetizálás). Negyedikként a figyelt személyiség külső ismertetőjegyeinek dinamikus rögzítése, vagyis aszintetizált lényeges jegyek dinamikus magatartás- és viselkedésbeli rögzítése.”²⁷ „A vizsgált személy minden megnyilvánulását mindig csak konkrét szituációban lehet értelmezni, egyéni sajátosságainak, fizikai adottságainak, szokásainak, általános viselkedésének figyelembevételével.”²⁸

Az objektumon kívüli titkos figyelő nézőpontja azért tud objektív maradni, mert nem lévén a megfigyelt kör tagja, nincsenek érzelmi kötődései, távrolól, személytelenül, mintegy „távcsövön” követheti a történéseket. Elég nagyvonalakban ismernie az általa megfigyelt környezet szokásait, pszichés klímáját, a megfigyelt lelki alkatát, életritmusát. Mivel kívülállóként vesz részt a szituációban, nem következik be nála „pszichés klímabeli adaptálódás”, így időben észlelni tudja a környezet „normálistól” eltérő legkisebb megnyilvánulását is, viszont rejtve maradhatnak előtte olyan jelenségek és életösszefüggések, amelyek egy beltag számára evidensek.²⁹ Elvegyülése érdekében külső megjelenésében igazodnia

²⁵ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 76.

²⁶ *Pages* 1997: 271.

²⁷ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 29.

²⁸ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 28.

²⁹ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 38.

kell a környezetéhez, s ehhez nyújt segítséget az álcázás, az észrevétlen beleolvadás képessége. A dekonspirálódástól véd a bajusz, a szakáll, a paróka és a napszemüveg használata. Mivel az arc jellegzetességét a tekintet, vagyis a szem adja, a napszemüveg használata megnehezíti a személy felismerhetőséget, és érzékelhetetlenné teszi a tekintetének irányát és tárgyát, az álcázás hátránya viszont, hogy ösztönösen gyanút ébreszt a viselőjével szemben. A tekintet használata rendkívül fontos a figyelésnél, s az oktatókönyvek ennek megfelelően foglalkoznak is vele. E szerint soha nem szabad szemmel követni a figyelt személyt, legfeljebb a sarkára szabad pillantani. Ha mégis az arcba kell nézni, az orrtő és szem közti részt, a glabellát kell nyugodtan fixálni beszéd közben.

A nyílt (agresszív) figyelést csak speciális céllal, operatív akció megakadályozására, vagy a szervek konspirált akcióiról való figyelemelterelés céljából alkalmazták. A figyelő tekintetnek ez esetben nem az elrejtettség feltárása a feladata, ellenkezőleg, a hatalom megtestesítőjeként a nyíltan „szemmel tartott” személy elrettentése, megfélemlítése és folyamatos pszichés nyomás alatt tartása. Alkalmazása esetén az „állambiztonsági tekintet” magatartásszabályozó funkciójáról beszélhetünk.

REJTEK MÉLYÉN FIGYELNI

Az állambiztonság titkos („T”) állományának tagjai civilben dolgozó állampolgárként jelentek meg a külvilág előtt, „fedőfoglalkozással” álcázva valódi küldetésüket, míg a szigorúan tikos („SZT”) állományt „igazi” polgári foglalkozással bíró személyek alkották, akik tevékenységüket a „fedőmunkahelyükkel” kapcsolatosan fejtették ki. A híres amerikai hírszerző, Dulles szerint az egyetlen módszer az, amely az embert annyira kiismerhetetlenné teszi, hogy kényelmesen élhessen sokáig ellenséges környezetben, a teljes átalakulás, a szereppel való teljes azonosulás módszere. E szerint hivatásos és beszervezett ügynökként egyaránt az információk megszerzésének záloga a hitelesen eljátszott szerep. Az állambiztonsági szervek célobjektumaiba beépült hivatásos ügynökök a külvilág felé saját életvilágukként, egy konspirált, titkos életvilágot építettek fel, s e „játék” során olyan hús-vér embert alakítottak, aki a valóságban nem létezett. „A fizetett hálózati személy esetében a szerepjátszás permanensen beépül még a legitimebb interperszonális kapcsolatokba is, mert nemcsak egy tevékenységi forma elhallgatásáról, hanem egy valóságban nem létező szociális státus eljátszásáról is szól.”³⁰ A játék során: „Az ügynök konkrét szerepet játszik, konkrét embert alakít, ezért játékból ki van zárva az általánosítás, mivel ellenkező esetben a játék nem lesz élet- és valóság-hű”.³¹ E korabeli szovjet állambiztonsági tankönyv szerint az ügynök szerepe a jó színészéhez hasonlítható, de míg „a színész játssza a szerepét, az ügynök

³⁰ *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései* 1983: 102.

³¹ Ivanin 1973: 119.

éli”.³² Áléletviláguk építőeleme a *legenda* volt, az az életvilágukba beágyazódott, valóság elemeire épülő, s életszerűsége folytán hihető és ellenőrizhető magyarázat, amely lehetővé tette számukra az állambiztonsági szervnek végzett munka legalizálását, s amelyhez dekonspiráció esetén is ragaszkodniuk kellett. Hihető legendával titkos szerepük kapcsolódhatott valós szerepeikhez, s beágyazódhatott az életükbe tények, személyes kapcsolatok, emberi viszonylatok formájában.

A „T” és „SZT” állomány tagjainak titkos információszerző lehetőségét a közös életvilágban szerzett szakmai-érzelmi kötődések biztosították. A környezetükhöz adaptálódva a megfigyeltek hétköznapijainak közvetlen részeseivé váltak, s ez a bensőséges nézőpont biztosította számukra az észrevétlen pásztázást. Munkájuk során baráti-kollegiális kapcsolatok létesítésével potenciális információforrásokat szereztek, egyben szakmai rálátásuk nyílt az általuk figyelt intézmény működésére. Éppen közelségbe pozicionáltságuk miatt azonban elveszíthették érzékenységüket a közösségen belüli jelentéktelenebb elmozdulások, kisebb intézményi változások észlelésére.

A **hivatalos kapcsolat** meghatározott beosztáshoz, funkcióhoz kötődő együttműködési kötelezettség volt az állambiztonsági szervekkel. A velük történő együttműködés elvei: az egyenrangúság, a kölcsönös jó viszony, a kölcsönös támogatás és tájékoztatás, és a folyamatos (tervszerű) kapcsolattartás elve volt.

Társadalmi kapcsolat az „a szocializmushoz hű személy, aki felkérésre vagy önként folyamatosan segíti, tájékoztatja az állambiztonsági szerveket.” Különbözött a hálózati kapcsolattól, mivel nem beszerzéssel, hanem megbízással foglalkoztatták, így együttműködési nyilatkozatot sem írtak alá vele. Kiképzést sem kaptak, mint az ügynökök, de a feladatokra felkészítették őket. A társadalmi kapcsolat széles bázisát képezték a bejelentők, a feljelentők, és a szervek szűrő-kutató munkája során erre a feladatra alkalmasnak bizonyuló személyek.

Alkalmi (operatív) kapcsolat az a személy volt, aki az állambiztonsági szervek kérésére, elhelyezkedése, lehetőségei és alkalmassága alapján esetenként segítséget nyújtott, illetve közreműködött egy-egy titkos operatív intézkedés, akció végrehajtásában.

AZ ALULINFORMÁLT INFORMÁTOR

A *hálózat* a civil társadalom tagjaiból beszervezett emberekből állt, akik szervezetszerűen vettek részt titkos információk szerzésében, felderítésben, operatív akciók végrehajtásában, ellenséges tevékenységet folytató személyek felkutatásában, fogdai felderítésben és börtönelhárításban. A hálózat tagjait az állambiztonsági szervekhez fűződő munkakapcsolatuk alapján sorolták be. A beszerzés alapja a titkos munkatárs (Tmt) és a titkos megbízott (Tmb) esetében a hazafias

³² Ivanin 1973: 124.

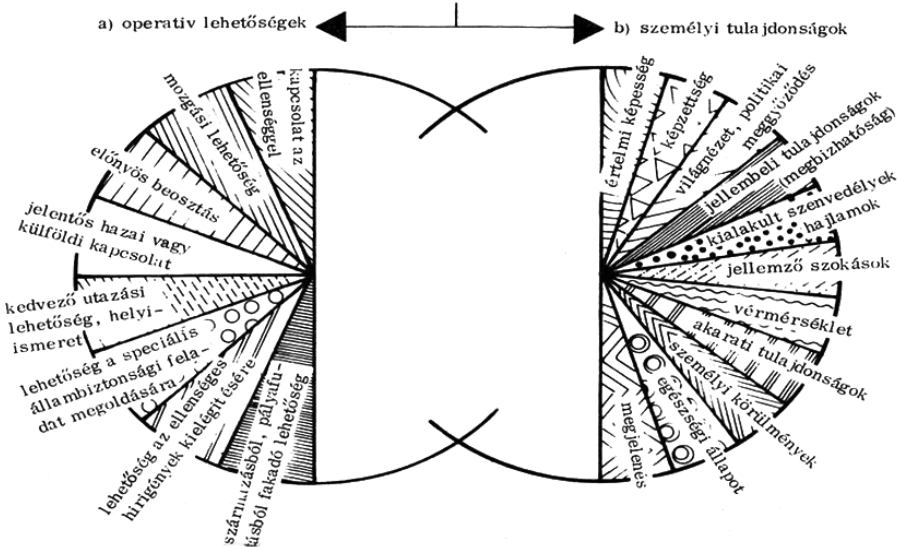
meggyőződés volt, míg az ügynököt (Ü) egyéni érdekei, kompromittáló adatok vagy kedvező lehetőségek (például nyugati útlevél) alapján készítették együttműködésre. A köznyelv nem tett különbséget a különböző típusok között, a beszerzés jellegétől függetlenül, valamennyit ügynöknek neveztek.

A titkos információszerzés olyan tudatos viselkedésstratégia, amely során az igazmondás keveredik a megtévesztéssel és a hazugsággal, az ellenfél várható lépéseinek felbecsülésének függvényében. Mind közül a civil ügynök tevékenysége a legbonyolultabb, és érzelmileg is a legnehezebben megélhető, ebből következően az állambiztonsági szervek számára is a legtöbb bizonytalansági tényezőt rejtő kapcsolat. Beszerzését követően az ügynök szociális szereprendszere változatlan maradt, s személyiségének egészét érintő *átható szerep* magára öltésével, személyes világában kellett fészket raknia titkosügynök szerepének. Az ügynöknek olyan magatartási stílust kell felvenni, amely megfelel a nyílt szerepének, és egyúttal, feltűnés nélkül, megvalósítja az ügynöki szerepet is. Az információszerzés minőségét nagyban meghatározza, hogy az ügynök milyen mértékben képes megoldani az ügynökszerpehez kötődő feladatot.

4. ábra

A beszerzendő hálózati tag kívánatos tulajdonságai

A BESZERVEZÉSI JELÖLT ALKALMASSÁGA

Forrás: *Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati eszközei*, 82.

Ám éppen intim életvilágba ágyazottsága folytán a civil ügynök volt képes a „legmélyrehatóbb pillantásra”. Közvetlen környezetében „jól nyitva tartotta a szemét”, azaz a tartótisztje által megadott szempontok szerint alaposan tájékozódott a körülötte zajló eseményekben, s ezekről írásbeli jelentéseket tett. Bár beszerzésekor részesült egy „alapképzésben”, valójában szerepmodell nélkül,

egyéniileg kellett kialakítania új identitását. A munka hatékonysága érdekében az állambiztonsági oktatókönyvek nagy hangsúlyt fektettek a jelöltek pszichológiai felkészítésére. „A jó figyelő átváltozik, a helyzethez és a feladathoz viszonyulva megváltozik testi-lelki állapota – ezáltal képessé válik »új alakot ölteni« –, a feladat lényege megszállja egész lényét, értelem és érzelmi gondolatvilágát. Minél erősebb belső ösztönzése van a cselekvésre, annál inkább képes a beállítódásra a szerep megvalósításához.”³³ A cél érdekében azonban bármilyen mélyen is éli át szerepét, saját személyiségét önmaga felé távolságtartással, és csak időlegesen szabad átalakítania, máskülönben eltűnhet az én-határa és a szerep-határa között húzódó keskeny mezsgye, ami akár súlyos személyiségproblémát is okozhat. Esetükben éles szerepköri konfliktusok kialakulásánál a fedés különösen fontosnak bizonyult, mivel a civil ügynök álcázása jóval bonyolultabb feladat a figyelőkénél, ahol csak a külvilágot kell megtéveszteniük.

Az ügynök információszerzésének mennyiségét, minőségét és jellegét alapvetően három tényező befolyásolta. Ezek közül legmeghatározóbb volt az *együttműködés motivációja*: „A kapcsolat variábilissá és bonyolulttá válik azáltal, hogy a beszerzések különböző alapon történnek.”³⁴ Szociálpszichológiai tény, hogy a mások felett gyakorolt hatalom függvénye a befolyásolandó személy rendelkezésére álló alternatíváinak.³⁵ Aki önként jelentett, az kevésbé volt kiszolgáltatva a politikai rendőrségnek, mint akit zsarolással kényszerítettek erre. Készségesen és megbízhatóan az elvi, hazafias alapon beszervezettek jelentettek, különféle belső indíttatástól vezérelve. Korántsem biztos azonban, hogy a mindenkori politikai rendőrség szervezeti statisztikáiban oly előszeretettel alkalmazott „elvi, hazafias érzelm” inspirálta őket erre. Az emberi természet variabilitása az ügynökjelentések mögöttéseként kiérződő motivációk széles tárházát kínálja: a szakmai rivalizálástól, a konspiráció édes izgalmán, a bosszún, a féltékenységen át egészen a haragig. A kompromittáltak jelentései korántsem olyan adatgazdagok és részletesek, mint az önként jelentőké. Közöttük sok a semmitmondó, redundáns, állambiztonsági használatra alkalmatlan jelentés, amelyek jórészt megrekednek a közhelyes hétköznapi szintjén. Aki tudatosan nem akart „jelenteni”, rendszerint ilyen semmitmondó „értésülésekkel” töltötte meg a lapokat.

Az *életvilág jellege* bizonyult az információszerzés másik fontos tényezőjének. Az ügynökök identitásmátrixát alkotó kapcsolati hálózatokat az állambiztonsági tankönyvek három típusba sorolták: a *szituatív kapcsolatokba* beleszületünk és rokonság révén teszünk rá szert, a *szabad kapcsolatok* önként választott kötődések, a *kényszerkapcsolat* pedig nem választás kérdése, s témánk szempontjából ennek tipikus esete volt a katonaság, amely az állambiztonsági szervek közismert „beszerzési csatornájaként” funkcionált a maga idejében. Míg az önként jelentők lelkileg „belesimultak” a környezetükbe, a kompromittáltak intimszférájukat érintő információszolgáltatása önbecsülésük elvesztésével járó, mély

³³ *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései* 1975: 64–65.

³⁴ *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései* 1983: 9.

³⁵ Secord – Backman 1997: 353.

szerepmeghasonlásokba torkolhatott, mely „labilitási örvény” a továbbiakban alkalmatlanná tette őket titkos feladatuk ellátására.

Az *ügynök személyisége* volt a hatékony információszerzés harmadik lényeges összetevője. A tankönyvek szerint az introvertált emberek kevésbé alkalmasak a szerepjátszásra, mint az extrovertáltak, és másként is lehet hatni rájuk a munkájuk eredményessége érdekében. A munkájuk során jobban szoronganak, és nagyobb bennük a feszültség a dekonspirációtól való félelem miatt, ami nagyban befolyásolja az információszerzés hatékonyságát. Fontos személyiségjellemző, hogy kudarckerülő vagy sikerorientált hálózati taggal kell-e a szervezetnek együttműködnie. Rezidensi tapasztalat szerint a kudarckerülő ember rendkívül gyorsan sajátítja el a személyes biztonságát és a tevékenység titkos jellegét biztosító rendszabályokat és módszereket, míg nehezebben tanulja meg az operatív munka offenzív módszereit. A sikerorientált ember sokszor feleslegesnek és akadályozónak érzi a konspiratív biztonsági intézkedéseket, ezeket nehezebben, felszínesebben tanulja meg és lazábban is alkalmazza, nagy érdeklődést és gyors előrehaladást tanúsít viszont a támadó és hatékonyan alkalmazható operatív módszerek elsajátításában.³⁶

Létezett az ügynöki munkának egy speciális változata. A politikai hatalom a börtönbevetetteket, de még a halálraítélteket sem kímélte, operatív ellenőrzés céljából az „állambiztonsági tekintet” a kivégzésre várók baljósan sötét cellájába is behatolt. Vamzer (fogdaügynök) csak olyan börtönlakóból lehetett, akiről nem feltételezték ezt a szerepet, és a közös életvilágukba befogadták.³⁷ Mivel a börtönkörülmények az elképzelhető legszorosabb összefüggést biztosították a fogdaügynök számára, intim beszélgetések kezdeményezésével kedvező lehetőségük nyílt információszerzésre. Ehhez az elítélt pszichés állapota is hozzájárult, a nehéz börtönkörülmények, az éhezés, az izoláltság érzelmileg kiszolgáltatottá és depresszívvé tette a foglyokat. Közülük sokan még örültek is a szívélyesen érdeklődő új „cellatársnak”, s megosztották velük gondolataikat, szorongásaikat. Ilyen körülmények között sokan elmondtak olyan, magukra nézvést terhelő, leleplező, esetleg intim információt is, amit egyébként talán soha nem osztottak volna meg egy idegennel.

Mivel az állambiztonsági kommunikációba az információs csatorna torzulásának számtalan módja beépülhet, a szervezet *többszoros tájékoztatói módszerként*, s a szubjektív torzítások kiküszöbölése érdekében időnként titkosügynök-ellenőrzést is alkalmazott: ugyanarra az eseményre, személyre, csoportra másik ügynököt is ráállított, s a jelentéseket egybevetve ellenőrizték az információk tartalmának helyességét, pontosságát és ügynökeik megbízhatóságát.

A hálózat tagjai egy különleges helyzetben lévő titkos munkatárs, a rezidens közvetítésével álltak kapcsolatban az erősen hierarchizált állambiztonsági szervezettel. Az aszimmetrikus „szociális szerepegység” érdekes sajátossága, hogy általánosságban nyílt, de konkrétan rejtett. A társadalmi köztudatban él e szerep-

³⁶ *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései* 1983: 118.

³⁷ *A fogda-, illetve börtönügynökség szervezése, vezetése* 1972: 97.

viszony, de rejtett, mert mindig konspirált, hogy kik a megtestesítői.”³⁸ Ebben a különleges, interszjektív helyzetben a rezidens választott hivatása és speciális szakmai képzése révén, egy hierarchikus szervezet tagjaként stabil státusszal bírt, míg vele szemben a civil foglalkozású ügynök helyzete labilisnak és állambiztonsági szempontból is „laikusnak” volt tekinthető. Együttműködésük olyan egyirányú interakciók sorozata, amelynek eredményeként az információs csomópontként működő rezidens átfogó rálátással bírt az egész vonal működésére, míg az ügynök nem rendelkezett az állambiztonsági szerv tevékenységére, terveire és jövőbeni döntéseire vonatkozó információkkal. Az alulinformált informátor légüres térben szolgáltatott ki legbensőbb életvilágához kötődő bizalmas információkat egy arctalan, láthatatlan szervezetnek.

A társadalom történeti és makroszociális struktúráját leképező szociális reprezentációk holisztikusak, ami annyit tesz, hogy a rendszer egészének jelentése nagyon bonyolult módon függ a részek jelentésétől. Az állambiztonsági szervek által begyűjtött információk, adatok és tények a társadalom különböző szintjébe és spektrumába beleszövődő, speciális identitásmátrixban élő hálózati tagjainak egyéni, ám szociális reprezentációk által meghatározott tapasztalatainak összjátékából, s e tapasztalati tények hatalmi nézőpontból történő értelmezéséből keletkeztek. Megfigyeléseikkel az állambiztonsági szervek olyan speciális tudásra tettek szert, amelynek egyben a kizárólagos felhasználói és alkalmazói is voltak. A hatalom természetét elemző Foucault Panopticonjához hasonlatosan az „állambiztonsági tekintet”: „Eredményesen és mélyen hatol az emberi viselkedés mélyére: a hatalom minden előrenyomulása után megnövekszik és állandósul a tudás, és megismerendő tárgyakat fedez fel minden olyan területen, ahol ez a hatalom gyakorlódik”.³⁹

FORRÁSOK

Filmek

Didaktikus oktatófilmek

Figyelési akció (BM Filmstúdió, évszám nélkül, oktatófilm, 32 perc)

Ne fecsegi! (BM Tanulmányi Osztály, évszám nélkül, oktatófilm, 14 perc)

Titokvédelem (BM Filmstúdió, évszám nélkül, oktatófilm, 39 perc)

Titkos őrizetbevétel (BM Filmstúdió, évszám nélkül, oktatófilm, 9 perc)

Diverzió (BM Filmstúdió, évszám nélkül, oktatófilm, 30 perc)

Röpcédulák (BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, évszám nélkül, oktatófilm, 17 perc)

Titkos munkatárs (BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1962, oktatófilm, 82 perc)

³⁸ *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései* 1983: 90.

³⁹ Foucault 1990: 279.

Korabeli eseményt feldolgozó didaktikus filmek

Harc a belső ellenség ellen (BM Filmstúdió 1959, oktatófilm, 34 perc)

Ítélet kémügyben (készítők feltüntetése nélkül, évszám nélkül, oktatófilm, 38 perc)

Vendég (Rendőrfilmstúdió, oktatófilm, 17 perc)

Oktatókönyvek

A fogda-, illetve börtönügynökség szervezése, vezetése. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1972.

A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései 1–2. BM Könyvkiadó, Budapest, 1983.

A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1975

Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati eszközei. 5. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1975-1977.

Ivanin, G. I.: *Az operatív pszichológia néhány kérdése.* k. n., Moszkva, 1973.

Személyleírás. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1971.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Lacan, Jacques 1978: *Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis.* Norton, New York.

Moscovici, Serge 2003: *Társadalom-lélektan.* Osiris Kiadó, Budapest.

Révész Béla 2005: *Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásának kérdéseire.* (<http://mek.oszk.hu/02400/02486/02486.htm> – Letöltés: 2009. augusztus 31.)

Sartre, Jean-Paul 2006: *A Léte és a Semmi.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Secord, Paul F. – Backman, Carl W. 1997: Szociális hatalom. In: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológia: Szöveggyűjtemény.* Osiris Kiadó, Budapest, 248–362.

Tengelyi László 2000: *Tapasztalat, cselekvés és elbeszélte történet.* *Világosság* (41.) 11–12. 76–89.